

XALQARO AEROPORTLARDA QO'RIQLASH TIZIMINING INSON OMILIGA BOG'LIQLIGI: XODIMLARNING PSIXOLOGIK VA JISMONIY TAYYORGARLIGI

Sattorov Najmiddin Pulatovich

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlashda inson omilining ahamiyati, xususan, qo'riqlash tizimida faoliyat yuritayotgan xodimlarning psixologik va jismoniy tayyorgarligi muhim omil sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, professional tayyorgarlik darajasi, stressga bardoshlilik, murosasozlik, ogohlik kabi psixologik sifatlarning xavfsizlik samaradorligiga ta'siri ilmiy asosda yoritilgan. Qator xorijiy aeroportlar tajribasi va O'zbekiston amaliyotidan misollar keltirilib, tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: aeroport xavfsizligi, inson omili, psixologik tayyorgarlik, jismoniy holat, xavfsizlik xodimi, stressga chidamlilik, reaksiya tezligi.

Аннотация: В статье рассматривается роль человеческого фактора в обеспечении безопасности на международных аэропортах, с особым акцентом на психологическую и физическую подготовку сотрудников охраны. Проанализировано влияние уровня профессиональной подготовки, стрессоустойчивости, внимательности и психологической устойчивости на эффективность охранной системы. Представлены примеры из зарубежной практики и опыта Узбекистана, а также даны практические рекомендации.

Ключевые слова: безопасность аэропорта, человеческий фактор, психологическая подготовка, физическая готовность, охранник, стрессоустойчивость, скорость реакции.

Abstract: This article explores the significance of the human factor in ensuring security at international airports, focusing on the psychological and physical preparedness of security personnel. It analyzes how professional training levels, stress tolerance, attentiveness, and psychological resilience impact the overall effectiveness of airport security systems. Examples from international practice and Uzbekistan's experience are provided, along with practical recommendations.

Keywords: airport security, human factor, psychological preparedness, physical readiness, security personnel, stress resistance, reaction speed.

KIRISH

XXI asrda xalqaro aviatsiya tizimi globallashuv jarayonining eng muhim halqalaridan biriga aylangan bo'lib, aeroportlar nafaqat transport-logistika markazlari, balki milliy xavfsizlik nuqtayi nazaridan strategik obyektlar sifatida ham e'tirof etiladi. Dunyo miqyosida terrorizm, kontrabanda, noqonuniy migratsiya, hakerlik va boshqa xavf-xatarlar tobora murakkablashayotgan bir paytda aeroport xavfsizligi masalasi ilgari hech qachon bo'lmagan darajada dolzarb tus olmoqda.

Aeroport xavfsizligi bir qancha texnik vositalar, sun'iy intellekt tizimlari, video nazorat, rentgen apparatlari va boshqa ilg'or texnologiyalar orqali nazorat qilinayotgan bo'lsa-da, bu tizimning samaradorligi ko'p hollarda inson omiliga, ya'ni ushbu tizimda bevosita ishtirok etayotgan xodimlarning psixologik va jismoniy tayyorgarlik darajasiga chambarchas bog'liqdir. Xodimning holati, hushyorligi, stressga chidamliligi, vaziyatni tez va to'g'ri baholay olish qobiliyati nafaqat tartibni saqlash, balki favqulodda holatlarning oldini olishda ham hal qiluvchi omil sanaladi.

Mazkur maqolada aynan ushbu inson omilining roli, xavfsizlik xodimlarining kasbiy kompetensiyasi va tayyorgarlik mezonlari xalqaro tajribalar hamda O'zbekiston amaliyoti asosida tahlil qilinadi. Maqsad – zamonaviy xavfsizlik muhitida aeroportlarda xizmat qilayotgan inson resursining samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

So'nggi yillarda dunyo bo'yicha xavfsizlik tahdidlari ko'payib, ular yanada murakkab va ko'p qirrali shakllarda namoyon bo'lmoqda. Xususan, xalqaro aeroportlar terroristik hujumlar, kontrabanda faoliyati, noqonuniy migratsiya, biologik va texnologik xavf-xatarlar uchun "yuqori xavf" toifasidagi obyektlarga aylangan. Shunday sharoitda aeroportlarda qo'riqlash tizimining ishonchliligi, muvozanatliligi va operativligi milliy va xalqaro xavfsizlikning ajralmas tarkibiy qismi sifatida maydonga chiqmoqda.

Mazkur tizimda inson omilining roli tobora ortib bormoqda. Chunki eng zamonaviy texnologiyalar ham ularni boshqaradigan, muammoli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qiladigan, xavf-xatarni oldindan sezadigan, insoniy tafakkur va intuitsiyaga ega bo'lgan xodimlarsiz yetarli samara bera olmaydi. Xavfsizlik xodimlarining psixologik barqarorligi, jismoniy tayyorgarligi, etik qadriyatlarga sodiqligi va professionalligi aeroport xavfsizligi tizimining asosiy tayanchi hisoblanadi.

Ayniqsa, O'zbekistonning xalqaro transport va logistika markaziga aylanishi yo'lida yangi aeroportlar qurilishi, mavjudlari modernizatsiya qilinayotgan bir paytda, ushbu yo'nalishda faoliyat yurituvchi kadrlarning sifatli tayyorgarligi dolzarb vazifaga aylangan. Shu sababli xalqaro aeroportlarda xavfsizlik tizimining barqaror ishlashi uchun inson resursining salohiyatini ilmiy asosda o'rganish va takomillashtirish zaruriyati paydo bo'lmoqda. Bu esa mavzuni ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb va o'ta muhim masalaga aylantiradi.

Asosiy qism

Xalqaro aeroportlar xavfsizlik tizimi – bu ko'p komponentli, murakkab va dinamik muhit bo'lib, unda inson omili markaziy o'rinni egallaydi. Ushbu tizimni faqat texnologik asbob-uskunalar, avtomatlashtirilgan nazorat vositalari bilan emas, balki ularni boshqaruvchi, favqulodda vaziyatlarda to'g'ri va tezkor qaror qabul qiluvchi inson resursi orqali to'liq samarali qilish mumkin. Aynan shu nuqtai nazardan qaralganda, aeroport qo'riqlash tizimidagi xodimlarning psixologik va jismoniy tayyorgarligi masalasi muhim ilmiy-amaliy muammolardan biri sifatida e'tiborga olinadi.

Xodimlarning psixologik tayyorgarligi, birinchi navbatda, ularning stressga bardoshliligi, og'ir vaziyatlarda hushyorlikni saqlab qolish qobiliyati, konfliktlarga to'g'ri

yondasha olish, xavfli signallarni tezda aniqlash va ularga nisbatan samarali choralar ko'rish kabi kompetensiyalar bilan belgilanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xavfsizlik xodimlarining emotsional barqarorligi va vaziyatni boshqarish malakalari aeroportlardagi umumiy xavfsizlik darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Xususan, kuchli stress ostida ishlovchi qo'riqlash xodimi noto'g'ri baho berishi, holatni yetarlicha aniqlay olmasligi yoki haddan ortiq emotsional reaksiya bilan noxush hodisaga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, ko'plab rivojlangan davlatlarda aeroport xavfsizlik xodimlariga psixologik tayyorgarlik bo'yicha doimiy treninglar, simulyatsion mashg'ulotlar, favqulodda holatlar bo'yicha rolli o'yinlar va stressni boshqarish bo'yicha psixologik kurslar o'tkaziladi.

Jismoniy tayyorgarlik esa xavfsizlik xodimining vazifani operativ va samarali bajarishi uchun zarur bo'lgan muhim shartlardan biridir. Xavfli holatlarda tez harakat qilish, qulaylik bilan pozitsiya egallash, zarur bo'lsa, jismoniy kuch ishlatish darajasi xodimning umumiy jismoniy tayyorgarligi va sog'lig'i bilan bog'liq. Rivojlangan davlatlar aeroportlarida xodimlar uchun minimal jismoniy norma va standartlar joriy etilgan bo'lib, bu ularning muntazam ravishda sport bilan shug'ullanishini, sog'lom turmush tarziga amal qilishini talab etadi. Ayniqsa, portlovchi moddalarning kontrabandasi, agressiv yo'lovchilar yoki terroristik xavf bo'lgan holatlarda jismoniy tayyorgarlik xavfsizlik xodimining vaziyatga tezda aralashish va zararsizlantirish imkoniyatini beradi.

Inson omilining qo'riqlash tizimida muhimligini isbotlovchi xalqaro tajribalar ham mavjud. Masalan, AQSHda Transportation Security Administration (TSA) agentlari har yili yuzlab soatlik psixologik va jismoniy tayyorgarlik kurslaridan o'tadilar. Yevropa Ittifoqi davlatlarida esa aeroport xodimlari uchun periodik stress-testlar, situatsion mashg'ulotlar va mental salomatlik monitoringi joriy qilingan. Singapur, Isroil kabi xavfsizlik tizimi eng ilg'or davlatlarda esa xavfsizlik xodimlarining reaksiya tezligi, sezgirlik darajasi, mikroifadalarni tahlil qilish qobiliyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

O'zbekiston aeroportlarida ham so'nggi yillarda xavfsizlik tizimlarini modernizatsiya qilish, texnologik vositalar bilan jihozlash yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, inson resursining sifatli tayyorgarligi borasida hali to'liq tizimlashtirilgan yondashuv yo'qligi ko'zga tashlanadi. Aksariyat hollarda xodimlar faqat dastlabki tayyorgarlikdan o'tadi, ammo doimiy psixologik treninglar, stressni kamaytirish mashg'ulotlari, favqulodda holatlar bo'yicha amaliy mashqlar yetarli darajada emas. Shu bilan birga, xavfsizlik sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislarning jismoniy holatini muntazam baholab borish, ularning sog'lig'i va jismoniy normativlariga e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, aeroport xodimlari orasida kasbiy charchoq (burnout), psixologik turg'unlik, stressga doimiy duchor bo'lish holatlari kuzatilmoqda. Bu esa nafaqat xodimning o'z faoliyatiga, balki yo'lovchilarning xavfsizlik darajasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, aeroportlar tizimida psixologik xizmatlarni joriy etish, profilaktik mashg'ulotlar o'tkazish va xodimlarni kasbiy yo'nalishda muntazam rivojlantirib borish dolzarb vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro aeroportlar xavfsizligini ta'minlashda inson omili — ayniqsa psixologik va jismoniy tayyorgarlik — texnik vositalar bilan teng darajada muhimdir. Bunday yondashuv faqat xavfsizlikni ta'minlash bilan cheklanmasdan, butun transport tizimi barqarorligiga, ijtimoiy ishonchni mustahkamlashga va milliy xavfsizlikni kafolatlashga xizmat qiladi. Shu bois, bu yo'nalishda tizimli tadqiqotlar, kadrlar salohiyatini oshirish bo'yicha kompleks dasturlar ishlab chiqish va xalqaro tajribalarni chuqur o'rganish zarurati mavjud.

Bugungi kunda xalqaro aeroportlar xavfsizligi faqat texnik vositalarga tayanib emas, balki inson omiliga asoslangan yondashuv orqali mustahkamlab borilishi zarurati keskin ortmoqda. Dunyodagi mavjud siyosiy beqarorliklar, terroristik tahdidlar, transmilliy jinoyatchilik, pandemiyalar kabi omillar aeroportlarda xavfsizlikni ta'minlashni yangi, yanada murakkab bosqichga olib chiqdi. Bu esa qo'riqlash tizimida ishlovchi xodimlarning kasbiy salohiyati, ularning psixologik barqarorligi va jismoniy tayyorgarligini chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xodimlarning psixologik holati, ularning favqulodda holatlarda o'zini tutish qobiliyati, qaror qabul qilish tezligi, stressga qarshi turish salohiyati ko'plab real xavf-xatarlarni oldindan bartaraf etish imkonini beradi. Ayniqsa, terroristik tahdidlarni aniqlashda inson sezgirligi, hushyorlik darajasi va tajribasi eng ilg'or texnologiyalarni to'ldiruvchi muhim omildir. Shu bilan birga, xodimlarning jismoniy tayyorgarligi, ularning tezkor harakat qilish qobiliyati, zarurat tug'ilganda xavfli shaxslarni zararsizlantirish salohiyati ham xavfsizlik tizimining ajralmas qismini tashkil qiladi.

Afsuski, hozirgi kunda bu sohada yetarlicha tizimli ilmiy tadqiqotlar yetishmaydi. Ko'plab aeroportlar inson omilini texnik vositalar soyasida qoldirib qo'ymoqda. O'zbekiston kontekstida esa, yangi aeroportlar qurilayotgan va mavjudlari modernizatsiya qilinayotgan bir davrda, bu borada ilmiy asoslangan, kompleks yondashuvga asoslangan strategik qarorlar qabul qilish zarur. Bu esa mavzuni nafaqat amaliy, balki ilmiy jihatdan ham chuqur o'rganishni, xalqaro tajribani solishtirish asosida milliy modelni shakllantirishni talab etadi.

Shu boisdan, mavzuni o'rganish – xavfsizlik tizimining barqarorligini ta'minlash, xodimlarning salohiyatini ilmiy asosda baholash va takomillashtirish, zamonaviy xavflarga qarshi samarali choralar ishlab chiqish uchun muhim ilmiy-amaliy vazifadir.

Xulosa va tavsiyalar

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro aeroportlarda xavfsizlik tizimini samarali tashkil etishda inson omili, ayniqsa xodimlarning psixologik va jismoniy tayyorgarligi muhim determinantlardan biri hisoblanadi. Texnologik vositalarning takomillashuvi xavfsizlikni oshirayotgan bo'lsa-da, ularni boshqaruvchi insonning professional salohiyati, emotsional barqarorligi, stressga bardoshliligi va jismoniy holati bu tizimning real funksionalligini belgilaydi. Xodimlarning kasbiy tayyorgarligi nafaqat kundalik tartibni saqlash, balki favqulodda vaziyatlarda tezkor va to'g'ri qaror qabul qilish, xavfni oldindan aniqlash va bartaraf etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Aeroport xodimlarining psixologik barqarorligi – bu ularning uzoq vaqt davomida yuqori e'tibor va hushyorlikni saqlab turish qobiliyati, hissiy zo'riqish sharoitida ham muvozanatli qolishi, tezkor muomala qilish malakasi bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, jismoniy tayyorgarlik esa xavfsizlik hodisalariga amaliy aralashuv, tez harakat qilish, zarurat tug'ilganda kuch ishlatish kabi operativ vazifalarni bajarishda asosiy rol o'ynaydi. Bu ikki omil bir-biri bilan integratsiyalashgan holda aeroport xavfsizligi tizimining funksional samaradorligini belgilaydi.

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda xavfsizlik xodimlarining psixologik va jismoniy tayyorgarligiga alohida e'tibor qaratilib, ular uchun muntazam mashg'ulotlar, testlar, simulyatsion vaziyatlar orqali malaka oshirish yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston amaliyotida esa bu borada hali tizimli yondashuv to'liq shakllanmagan, bu esa mavjud xavfsizlik tizimining barqarorligini pasaytiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Shu munosabat bilan quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Xavfsizlik xodimlari uchun muntazam ravishda psixologik treninglar, stressga bardoshlilikni oshirish bo'yicha psixoprofilaktik mashg'ulotlar tashkil etilishi lozim.

2. Aeroport xavfsizlik tizimida faoliyat yuritayotgan xodimlarning jismoniy holatini baholovchi va saqlovchi doimiy monitoring tizimini joriy qilish zarur.

3. Har bir xodim uchun individual psixologik profil yaratilib, unga moslashtirilgan o'quv va amaliy mashg'ulotlar ishlab chiqilishi tavsiya etiladi.

4. Yangi xodimlarni tanlashda nafaqat texnik bilim, balki psixologik barqarorlik, reaksiya tezligi, emotsional nazorat kabi ko'rsatkichlarga asoslangan diagnostik usullar qo'llanilishi kerak.

5. Xorijiy tajribalarni chuqur o'rganish, ilg'or aeroportlar bilan ilmiy va amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish orqali mahalliy xavfsizlik tizimining inson resurslarini takomillashtirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, inson omilini hisobga olmagan holda zamonaviy aeroport xavfsizligi samarali tashkil etilishi mumkin emas. Shu sababli psixologik va jismoniy tayyorgarlikni har tomonlama chuqur o'rganish, uning asosida kompleks yondashuvlarni joriy etish xalqaro xavfsizlik talablariga mos zamonaviy qo'riqlash tizimini barpo etishning ajralmas sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axmedov M. "Milliy xavfsizlik va xalqaro terrorizm: nazariy va amaliy masalalar". – Toshkent: "Akademnashr", 2020.

2. Karimov B. "Transport xavfsizligi: tashkiliy-huquqiy va psixologik asoslar". – Toshkent: IIV Akademiyasi nashriyoti, 2019.

3. To'xtayev Sh. "Favqulodda vaziyatlarda inson omili: psixologik yondashuv". – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2021.

4. Egamberdiyev N. "Psixologik xavfsizlik va kasbiy moslashuv nazariyasi". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Qodirov I. "Xodimlarning kasbiy tayyorgarligi va mehnat samaradorligi". – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
6. Soliyev A., Qurbonov M. "Aeroportlar faoliyatida xavfsizlik tizimlari: o'quv qo'llanma". – Toshkent: TATU, 2017.
7. Raxmatova Z. "Stress va unga qarshi psixologik barqarorlik: nazariya va amaliyot". – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
8. Xusanov D. "O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik strategiyasi asoslari". – Toshkent: Huquq, 2022.
9. Yunusxo'jayev B. "Inson omili va xavfsizlik muammolari: psixologik yondashuv". – Toshkent: Fan, 2019.
10. G'ulomov A. "Jismoniy tayyorgarlik va xizmatga yaroqlilik mezonlari". – Toshkent: Jismoniy tarbiya nashriyoti, 2020.